

Syrly toslamalaryň pidalary: Ýurdy belet çapar

Category: Kitapcy, Medisina, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 января, 2025

Syrly toslamalaryň pidalary: Ýurdy belet çapar ► 5: ÝURDY BELET ÇAPAR

Şewki Bektöreden sorag edilen mahalynda, ol entek sowet graždanlygyny almadyk hem bolsa, özuniň Krym tatarydygyny subut etjek bolup jan edýärdi. Belki, şonda ol tanyş bilişleriniň, ýoldaşlarynyň onuň tatar däl-de, turkdüğini oňat bilyändiklerinden habarsyzdy. (Ol Aşgabadyň rabfagynda okuň müdürü bolup işleýärdi). Dogrudanam, onuň milleti türkdi. Ol Ankaranyň eteginde önüp-ösen, şol ýerde hem ýokary bilim alypdy. Ol Birinji Jahan urşunyň öñ ýanynda Kryma gelip, mugallymçylyk edipdir, soňra ýene Türkiýä dolanyp barypdyr. Birinji jahan urşunda saý-sebäp bilen rus goşunynyň hatarynda bolup, soňra-da ýesir düşüpdir. Ýesir düşen ýerinde-de musulman ýesirleriniň arasynda terjimeçi bolup işläpdi. 1918-nji ýylда bolsa harby ýesirleri getirýän eşalon bilen ýene-de Orsyýete gelipdir. Şondan soň ol ilki Krymda, soňra Dagystanda hem-de Kawkazyň dürlü şäherlerinde işläpdır. 1925-nji ýylда bolsa Aşgabada gelip ýerleşipdir.

Dogrusyny aýtsaň, onuň aslynyň haýsy milletdigi başga milletler üçin atyň gulagy ýaly bolsa-da, Türkiýäniň hemayatyna hantamaçylyk edýän türkmen intelligensiýasy onuň ol ýerden bolanlygy üçin oňa sarpa goýýardy. Ş.Bektöre hem pursady peýläp ýeri gelende özuniň nirelidigi barada çawuş çakýardy. Ýone ol çakylýan çawuşlar döwlet apparatynda işleýän adamlaryň gulaklary üçin däldi. Onuň milletiniň türk bolmagy pantürkistler bilen baglanychsygy bolmagy ahmal diýen şübhäniň döremegine sebäp bolmagy mümkindi. DSU hem Şewki Bektöräniň nähili adamdygyny anyklamak üçin näçe jan edenem bolsa, onuň syrynyň üsti açylman galypdy.

Otuzyň ýyllaryň başlarynda SSSR-iň Daşary işler ministrligi

Türkiýäniň Moskwadaky wekilleriniň haýyşy boýunça türk graždany bolan Şewki Bektöräni sorap hat ýazypdy. Ol hat uzak wagylap stoluň begres örtgüsiniň aşagynda ýatypdy, ahyryn hem DSU-nyň organy ok adamyň entek özlerine gerekdi barada gysgajyk jogap gaýtarypdy. Görüşüz ýaly, belent mertebeli hossalaram ony diläp alyp bilmändi.

Dogrudanam, Şewki Bektöre entek bu ýere gerekdi. Ol derňew işgärleriniň toslamalaryny öz tapan toslamalary bilen tassyklap, birnäçe adama elhenç aýyplary ýöñkeýärdi. Bu bolsa toslamanyň hakykata ýakynlaşmagyna, derňew işlerine ýörelge arçamaga, işiniň ugur almagyna kömek berýärdi.

Şewki Bektöräniň şunuň ýaly ýaramaz işlere baş goşmagyna näne sebäp bolduka? Belki, hakyna tutma şayatlaryň köpelmegine sebäp bolandyr, belki-de, başga çykalganyň ählisi gömülip, diri galmaǵa umyt berýän ýekeje ýş goýlanlygy sebäp bolandyr.

Elbetde, ol ýagdaý barada aradan birnäçe wagt geçenden soň pikir ýöretmek kyn däldi. Yöne hakykatda derňew işleri geçirilýän mahalynda ulanylýan usullar köpdi. Ol ýerde diňe adam mertebesi basylanman, eýsem jan gerekmi-pyçak oýny oýnalýardy. Ol ýerde haryt söwdasy edilmän, adam janynyň söwdasy edilýärdi. Onsoň diňe garabaşynyň gaýgysyny edýän adam öz janynyň deregine başgalaryň janyny hödür etmäge, özem başa-baş söwda däl-de, biriniň deregine birnäçesini ibermäge taýýardy.

Adam nähili hem bolsa, özuniň tebigy keşbini üýtgedip bilmeýär, ol mydama adamlygyna-da galýar. Ol goýun agylyna giren gurt ýaly aýyl-saýyl bolup duranok. Adamyň ejiz taraplarynyň bardygyny boýun almak ýeňil bolmasa-da, alaç ýok, ony boýun almaly bolýar. Yöne derňew wagty namyslary depelenip, garşysyna güýç ulanylسا-da, özuniň ynsanlyk mertebesini saklanlar hem bardy. Olar edil bir almany deň bölen ýaly biri-birine meňzeş 35 sany aýyplaýış hatynyň içinde derňew wagty özlerini alyp barylary bilen tapawutlanýardylar. Biz olaryň biri hakda gürrüň edipdik. Emma beýlekileri sorag edilen mahalynda berk durup, ýoldaşlarynyň abraýyny hem-de özuniň mertebesini saklapdyrlar. Olarda: «Uruş, söğüş, ýöne ýaraşmaga ýer goý» diýlen naklyyň äheňi duýulýardy.

Taryhy materiallara ýüzlenip, şol materiallara edebi öwüşgin bermek dogrumuka? Ençeme döredilen eserleriň «gurluşyk materiallary» durmuşda bolan wakalardan susulyp alnyp, şolar esasynda eserleriň döredilýändigi sebäpli, men-ä bu ýerde telek zat bardyr öýdemok.

Sorag edilen wagty Şewki Bektöräniň özünü alyp barşy bilen içgin tanyş bolanynda ol Ostap Ibragimowıç Benderiň obrazyny ýadyma saldy. Şewki Bektöre hem edil Ostap Bender ýaly asly türkdi, akyl we bilim, sowat paýlanyşygynda doly hakyny alyp bilmedik hem bolsa, hyýalbentlikde, toslama tapmakda başga-da bir topar adamyň hakyny alandygy bildirip duran adamdy. Şewki Bektöre Ostap Benderden 10, 12 ýaş uly diýäýmeseň, ruhy taýdan olaryň biri-birinden tapawudy ýokdy. Olaryň ikisi hem gizlin guramanyň agzasydy – biri Ilf bilen Petrowyň gülkünç görnüşde döreden «Gylyç bilen bürgüdiň soýuzy» guramasynyň agzasy hökmünde hereket edip işler geçirýärdi, beýlekisi bolsa, Türkmenistanda toslanyp döredilen «TA» guramasynyň agzasy hökmünde hereket edip işler geçirýärdi. Ostapyň özüne has bolmadyk Ibragimowıç diýen ady atasynyň ada hökmünde saýlap alypdy. Ýöne Bektöräniň başında kapitan papak bilen boýnunda bir ujy bir wagtlar injir ýapragy bilen örtülyän ýerine ýetip duran uzyn şarf ýokdy, ýöne olaryň deregine ol ýalan-ýaşyryk sözlemekde hem-de ýadyňa-oýuňa düşmeýän zatlary oýlap tapmakda «beýik pyrryldakçy» Ostapy hem ters oturdýardy. Onsoň kitaplarda, kinofilmlerde, spektakllarda ýakasyny tanadan gahryman Şewki Ablýakimowıç bilen deňeşdireňde oýnawaja öwrülip duruberýärdi. Ostap Benderiň gurýan pyrryldaklary adamlarda gülki bilen şowhun döredýärdi, Şewki Bektöräniň gurýan pyrryldaklary bolsa adamlaryň yüzündäki ýylgyrma ýokundylaryny törpüläň ýaly edip aýyrýardy. Ol bir söz aýtjak bolup agzyny açanynda onuň garşysynda oturan adamynyň ýüzi ak esgä dönüp, dilden-agyzdan galýardy...

Derňew işleri alnyp barlan döwürde Bektöreden sorag edilende onuň «bilelikde işleşen» adamlary barada beryän maglumatlary bilen tanşanyňda, iki sany häsiýetli aýratynlyk ünsüni özüne çekýärdi. Olaryň bir-ä toslap tapmaga ussatlyk, birem haýran galdyryjy ýatkeşlik. Ýöne bu işde ýalany çyna, çyny ýalana, ak

zady gara, gara zady aga öwürmekde ençeme çarşenbäni başyndan geçiriren adamlaryň oňa hemáyatynyň ýetýändigini aňmak bolýardы. Ýogsa beýle ýüki akyl taýdan agsaýan adamyň göterip bilmejekdigi düşnükli zat ahyryn.

1932-nji ýylyň 7-nji iýulynda Bektöreden sorag edilende ol baş ýyl mundan ozal «rewolýusiýa garşy guramanyň» ýygnagynda kimleriň çykyş edendigini we olaryň näme hakda gürrün edendigini tertip boýunça aýdyp maglumat berýärdi. Onuň aýtmagyna görä, hamana diýersiň, ol ýygnak her ýylда bir gezek bolýarmış. Mysal üçin 1926-njy ýylда bolan ýygnakda B.Berdiýew bilen M.Geldiýew çykyş edip, öz çykyşlarynda «Ylmy-edebi jemgyýeti» döretmek barada mesele goýanmyşlar.

Soňky gezek sorag edilende derňew işini alyp barýan ondan: «Şol ýygnaga Bekki Berdiýew gatnaşdymy?» diýip soraýar. Bektöre bolsa: «Ol ýygnakda Bekki Berdiýew ýokdy. Ol 1927-nji ýylyň ýazynda Daşkende gidipdi» diýip jogap berýär. Hatda Bektöre şol ýylyň tomsunda B.Berdiýewiň Aşgabada gelip «bu ýerde iki-üç bolandan soň ýene Daşkende gidendigini»[1] hem ýatlaýar.

Aradan baş ýyldanam gowrak wagt geçenden soň keseki bir adamyň gelip-giden wagtyny ýatda saklamak bolup biljek zat däldi. Eger şol adama onuň yzyna düşmeli diýlip buýruk berlen bolsa, ol hem onuň her ädimini ýazga geçirilen bolsa, onda ol ony şeýle takyk bilip bilerdi. Ýone geçirilýän soragda ol hakda material ýokdy. Aradan 10 gün geçenden soň derňew işini alyp barýan Durow Şewki Bektöre bilen Kakajan Berdiýewi ýüzleşdirýär. Bu ýüzleşige garşy guramanyň hatarynda bolandygyny ýa-da bolmandygyny Bektöreden soraýar. Ol bolsa K.Berdiýewiň ol gurama girýändigini tassyklap, soñundanam ady dilden düşmeyän rewolýusiýa garşy göreş alyp barýan şol guramanyň ilkinji ýygnagynyň Bekki Berdiýewiň öýünde geçendigini edil gözü bilen gören ýaly edip jikme-jik aýdýardы.

Kakajan Berdiýew garaşylmadık ýagdaýda Bektöräniň beren soragyna garşylyklaýyn sowal berip, Bekkileriň öýleriniň nirededigini, olaryň öýleriniň näçe otagyyny bardygyny, olaryň nähili ýagdaýda ýerleşýändigini hem-de onuň diýýän şol ýygnagyna Gulmuhammedowyň gatnaşandygyny sorapdy.

Kakajan Berdiýewiň oslagsyz beren bu soragy Bektöräniň kellesine ýassyk bilen uran ýaly edipdi. Sebäbi yüzleşdirilmek üçin düzülen ssenaride bu ýagdaý göz öňünde tutulmandy.

Derňew işini alyp barýan Durow aljyraňnylyga düşen dikmesine direg boljak bolup: «Onuň ownuk-uşak zatlara üns bermedik bolmagy ahmal. Sen buýtar-suýtar etme-de, berilýän soraga gönü jogap ber, sen rewolýusiýa garşıy goresyän gurama girýärmiň ýa-da gireňokdyň?» diýip azmly sorapdy. Şeýdip ol Bektöre bilen syrly dilleşiginiň bardygyny hut özi duýdurypdy.

Bektöräniň toslama tapmaga ussatlygynyň çägi ýokdy. Her bir guramanyň öz nyşany, agzalyk biletı bolmaly ahyryn. Olarsız hem, heý, gurama bolaromy? Onuň güwä geçmegine görä, gizlin guramanyň agzalaryna bilet berlip, olar agzalyk wznoslaryny tölgänlerinden soň kwitansiýa alýarmışlar. «Ylmy-edebi jemgyýetiň» agzalaryndan «TA» guramasyna agza edilip kabul edilenlere kümüş nyşan, diňe «Ylmy-edebi jemgyýetiň» agzasy bolanlara-da demir nyşan berilýärmiş. Nyşan diýilýän zat dakynmak üçin berilýär. Nyşan diýlen zat nasist partiýasynyň agzalarynyň ýa-da «Worošilow atyjylarynyň» öz nyşanlaryny dakynyşlary ýaly dakynymaly ahyryn. Nyşan dakynyljak bolsa, onda gizlinlik barada gürrüň nämä gerek? Şu ýerde toslamacynyň tapýan zatlarynyň durmuş hakykatyndan daş düşyän ýerleri diňe bular hem däldi. Onuň beýle bolmagyna, belki, onuň akyl we sowat paýlanyşygynda biraz gijä galanlygy sebäp bolandyr. Durmuş hakykatyny ýoýýan derňewcileriň öz tapan toslamalaryny ynandyryjy deliller bilen soňuna čenli alyp gitmäge pähimli paýhaslary kemterlik edýärde. Sebäbi barlag işleri geçirilende kümüş nyşana-da, demir nyşana-da, daşy sürlüp giden agzalyk biletine-de gabat gelinmändi. Eger, hakykatdanam, ol nyşanlar bolan bolsa, nähili-de bolsa, bir ýaramaz tutaryj bolaýmaly ahyryn. Bu ýerde-de olaryň aýaklaryny ýerden üzendikleri mälimdi.

Şewki Bektöräniň özümi ýa-da oňa nähili hereket etmelidigini salgy berýän «režissýorlarymy» garaz, olar alyp barýan işlerine diýseň yhlas bilen ýapyşýardylar. Olaryň «TA» guramasynyň ýaragly gozgalaňa taýýarlyk görmegi üçin iňlis konsullygynyň dört million (indi oňa dört million diýýärler)

pul berendigi baradaky toslamasam, şifrdir, programma baradaky toslamasam, täri tapylyp okalan 20 sany protokol baradaky toslamasam, umuman «TA»-nyň beýleki dokumentleri baradaky toslamalaram ilki bada ikigöwünli adamy ynandyryp biljekdi. Bektöre hatda «TA»-nyň nirelerde ýygnak geçirýändigini hem aýdýardy. Ol ýygnagyň hut öz öýünde, Kümüşaly Böriýewiň öýünde, Bäsim Pereňliýewiň öýünde, olardan hem daşgary Böriýewiň iş kabinetinde-de geçirilýändigini aýdýardy. Hakykatda bolsa, bularyň hemmesi toslanýan töhmetlerdi.

Şewki Bektöräniň öz hojaýynlaryna ýallaklap çenden aşa wepaly hyzmat etjek bolmagy hojaýynlarynyň hem aladasyny artdyrýardy. Günleriň bir günü ol operatiw organyň işgärlerine «TA» guramasynyň Merkezi Komitetiniň başlygy O.Wafaýew daşary ýurda gaçyp gidenden soň, M.Geldiýewiň hem şu gün ýa-da erte daşary ýurda geçjek bolýandygyny, Böriýew bilenden soň oda-köze düşüp başlandygyny, sebäbi M.Geldiýew gaçjak bolanda ele düşäýse, gizlin guramanyň üstüniň açyljaklygyndan howatyr edýändigi barada aýdýardy. Soňra bolsa S.Öwezbaýew, K.Böriýew hem-de A.Gulmuhammedow dagy ýygnansyp M.Geldiýewiň jayna kast etmeli diýen netijä gelendiklerini, ol işi hem Böriýewe tabşyrandyklaryny, oňa-da Böriýewiň kes-kellämi garşıy çykandygyny, eger ol M.Geldiýewiň jayna kast edäýse, onda hökman bilinjekdigini deliller bilen subut edendigi barada gürrüň berýär. «Ýagdaý şeýle bolangoň ol işi maňa tabşyrdylar. Men Böriýewden awy alyp, M.Geldiýewiň naharyna sepdim. Aradan 10 gün geçenden soň bolsa Muhammet Geldiýew öldi, onuň ölümü turkmenleriň arasynda şübhe döretmedi».

Soňra bolsa Bektöre oýlap tapýan elhenç toslamalaryndan lezzet alýan mahalynda gürrüň bermäge başlaýar: «Bu waka 1930-njy ýylyň aýaklarynda bolupdy. Böriýew rabfaga til edip meni öz ýayna çagyrdy, iş kabinetinde maňa awy berdi. Hiç hili şübhe döremez ýaly, men birnäçe gezek Geldiýewleriň öýlerine baryp, kitap alan boldum, soňra alan kitabymy yzyna elten boldum. Ýene kitap alyp, ýene-de eltdim. Garaz, gatnawymy kesmedim. Onsoň bir gün nahar iýen wagty onuň öñündäki içi aşly tarelkasyna awy sepdim. Aradan iki gün geçenden soň Geldiýewiň nähoşlanyny eşidip olara bardym. Onuň aýaly wraç çagyrdy. Men

Geldiýewiň ýanyna bardym. Ol düşükde ýatyrdy, özem iç goşlarynyň çensiz agyrýandygyndan nalaýardy, onuň agzyndan gan gelýärdi, geplände agram salyp zordan gepleýärdi. Men ondan bu kesele neneňsilik bilen uçrandygyny soradym, ol maňa kesgitli jogap berip bilmeli. Gelen wraçlar onuň içegeleriniň içinde ýara dörändigini aýtdylar. Mydama onuň ýanynda aýaly, şepagat uýasy hem-de Aşyr Kiýathanow bolýardy. Ol gyş günleriniň birinde aradan çykdy, daşary durşuna gar bolup ýatyrdy. Açyp barlamak üçin onuň jesedini keselhana alyp gitdiler. Ol ýerde çykarylan netijeden meniň habarym ýok».[2]

Şu ýerde bir zat geň galdyrýar. Bektöre baş ýyl mundan ozal bolan wakanyň jikme-jigine çenli ýatdan bilýän bolsa-da, hut özünüň awy berip öldüren adamynyň haýsy gün aradan çykandygyny kesgitli aýdyp bilenok. Ol diňe «gyş günleriniň birinde aradan çykdy, daşary durşuna gar bolup ýatyrdy» diýmek bilen çäklenýär. Bu ýerde bir säwlik bolmaly. Geldiýewiň ölmegine onuň sebäp bolmagy ýa baryp ýatan toslama bolmaly ýa-da ol öz penakäriniň beren görkezmelerini doly özleşdirmän, agzyna gelen sözleri aýdyp goýberen bolmaly. M.Geldiýew jaylanan mahalynda K.Böriýewiň aýdan sözlerini welin Şewki Bektöre gylyny gymyldatman ýat tutupdy: «Meniň egindeşim, edebiýat we ideýa barada pikirdeşim, ýatan ýeriň ýagty bolsun... Seniň başlan işiňi biz ahyryna çenli dowam ederis».[3]

Bu sözleri ýat tutmagyna belki, onuň hüsgärlik bilen gerip ýören gulagyna «pikirdeşim» diýen jenaýat ýokuntgly sözün eşdilmegi sebäp bolandyr. Isleseň-islemeseň bir sowal ýuze çykýar: Bektöräniň öz aýbyny özi açyp, özüne töhmet ýükläp ýörmeginiň sebäbi nämekä? Onuň özi jenaýatçy hökmünde aýyplanýan bolsa-da, ol öňki ýüklenýän aýyplary az görýän ýaly bir ýerde jenaýat bar bolsa, ony örän ilgeziklik bilen öz boýnuna almagyna, döredilmedik guramada aktiw hereket etdim diýip gözsüz batyrlyk etmegine näme sebäp bolduka? Ýöne onuň hiç bir ikirjiňlenmän «şeyle işleri etmäge menem gatnaşdym» diýip ýörmeginde öz eden günäsini, hakykatdanam, boýun almak diýilýän zadyň ysam gelenok. Belki, oňa soñundan halas ediji gudratly goluň uzajakdygyny wada berendirler. Ol hem oňa çenli wepadar it ýaly hojaýylarynyň barmaklaryny çommaldan tarapyna

topulyp, dişi geçse-geçmese agyz urup ýören bolmagy ahmaldyr. Olar bu ugurda erjellik görkezýärdiler, hatda has öte geçýän wagtlaram bolýardy. Eger şeýle has öte geçme bolmadyk bolsa Şewki Bektöräniň toslap tapan arzasy esasynda M.Geldiyew jaýlanandan bir ýyldan gowrak wagt geçenden soñ täzeden sud-medisina barlagyny geçirirmek üçin onuň jesedini gubrundan çykaryp, ýene bir gezek bedenini açmazdylar. Ýogsa ol ölen mahalynda abraýly wraçlardan düzülen komissiýa: «ýürek gan damarlarynyň hereket etmek ukybyny ýitirendigi»[4] sebäpli aradan çykandygyny kesgitläpdi ahyryn.

Gepiň gysgasý merhumyň jesedi ikinji gezek açylyp, ony iki gezek öldürüpdirler. Bu ýagdaýdan medisinanyň şol ugry boýunça işleýän adamlaryň habary bardyr. Merhumuň jesedi täzeden açylan mahalynda barlag üçin onuň bedeniniň birnäge ýerinden: ýüreginden, bagryndan, öýkeninden, böwreginden bölekler alyp, soñundanam barmaklaryny dyrnaklary bilen kesip alýarlar... Merhum M.Geldiyew hem şeýle ýagdaýa düşenleriň biri bolupdyr. M.Geldiyew birinji gezek öлende ony däp-dessur esasynda jaýlapdylar. Ikinji gezek öлende welin, dogan-garyndaşlaryndan ygtyýar alman-rugsat soralman oba ogrularý ýaly daňdanyň alagaraňkylygynda gonamçylyga baryp, onuň jesedini çykarypdylar, işlerini bitirenlerinden soñ bolsa, çalak-çulak üstüne gum sürüpdiler. Şeýdip türkmen halkynyň wepaly ogly, talantly alym M.Geldiyewe öлenden soñam rahatlyk bermändiler. Elbetde bu geçirilen sud-medisina ekspertizasy hem hyýalbent haramzadalara iýmit bolar ýaly zat bermändi. Olar barlagda «Bedende zäherlenme galynsy tapylmady»[5] diýip netije çykarypdy. Yöne beýle elhwnçlikleri etmek kime gerek bolduka? Dokumentlerde bolsa diňe «Döwlet Syýasy Uprawleniýesiniň organlaryna teklip edildi» diýilýär. Bolany şol.

Eger Şewki Bektöräniň sowetlere garşı gizlin gurama hem-de «iş salışan» adamlary barada beren ähli maglumatlary bilen içgin tanyş bolanynda, onuň aýdan zatlarynyň hemmesiniň ýalandıgy, çypdyrmadygy, töhmetdigi kada-kanuna oňly düşünmeyän adamlar üçin hem edil aý ýaly aç-açan bildirýärdi.

I.Ilf bilen Ý.Petrowyň «12 oturgyç» romanyny okan adamlar Ostap Benderiň «Gylç bilen bürgüdiň soýuzy» diýen guramany

döretjek bolup oda-köze düşmeginiň sebäbini bilyändirler. Sebäbi ol gurama girýän aňkawlaryň eýlesini-beýlesini garamaga maý bermän plardan wznos puluny alýardy, iň bolmanda 100 manat tolap, indiki etjek kezzaplygyna çenli sowalganyň aladasyny edýärdi. Asly hakyky türk bolan beýleki melgun Bektöre toslanylyp tapylan gizlin guramanyň, hakykatdanam bardygyny oda-köze düşüp ykrar etjek bolýarka nähili bähbit arayarka? Belki, adamlaryň gowşak taraplaryny gözläp ýören organ işgärleri ol melgunyň leňñeç ýaly dört tarapa-da sagynman ýörşp bilyänligi sebäpli ony özleri üçin saýlap alyp, ony meýletin «aýyplaýy» edip ulanandyrlar. Onsoňam 7 ýyl mundan ozal bu ýere säwlik bilen düşen adamyň Türkmenistan bilen näme baglanychygy barka? Bu ýeri onuň üçin ýatdy, bu ýerde onuň ne dogan-garyndaşy, ne-de dost-ýary bardy, onuň bu ýer bilen asla ilteşigi ýokdy. Belki, bu toprakda onuň diregi, daýanjy bolmansom, eýesiz it ýaly yüz berene ýallaklap, hut öz gara başyny goramak üçin küsgürilen tarapa topulyp ýören it mysaly bir melgun bolmagy ahmal. Ol diňe bir küsgürilen tarapa topulman, eýsem küsgürilmédik tarapa hem topulýardy.

Bir gezek ol organ işgärlerine maglumat berende ylmy-edebi jemgyyetde Puşkinin ýubileýi bellenen mahaly Aly Kerimow diýen biriniň Puşkinin patyşa Russiyasynyň sada halky ezip, zulum edýändigini paş edýän goşgusyny okanda, Bektöräniň çäkli akly munda jenaýat bar diýip hasap edip: «Kerimow şol goşgyny okanda bilgesleýin Sowet häkimiyétinde zulum etmek syýasatynyň bardygyny ýanjady»[6] diýärdi.

Şewki Bektöre operatiw organlaryň işgärleriniň öñünde näçe üçürdikläp, olaryň üzeňnilerinden üç gezek geçenem bolsa, ol ýallaklamalar oňa erkinligem bermändi, bagtly durmuşam. Heý-de iliň betbagtlygyndan bagt binasyny gurup bolarmy? Bu ýerde Puşkinin: «Ol näçe şelaýynlyk edenem bolsa, hökümdar ýylgyrmady» diýen sözlerini ýatlamak ýerlikli bolsa gerek. Sebäbi Bektöre näçe ýallaklap şelaýynlyk edenem bolsa, hökmürowanlardan onuň yüzüne ýylgyryp bakan bolmandy.

Şewki Bektöre ençeme adamy batga batyrmak üçin rewolýusiýa garşı iş alyp barmakda ençeme aýyplary öz üstüne alypdy. Başga birine aýyp yüklemek üçin boýun alan aýyplary esasynda özi

sykaja salnyp ugralanda, ol ozalky boýnuna alan aýyplaryny indi almajak bolýardy. Ol şol pursatda nähili ýagdaýa düşendir öýdýärsiňiz? Ol özünü betbagt hasap etdimikä? Ýa-da öz guran duzagyna özüniň düşenine okündimikä? Ýöne, her näme-de bolsa, ol öz janyny satyn alyp bilipdi.

Bektöre Özbegistanyň türmesinde ençeme wagt tussaglykda bolandan soň 1946-njy ýylда azatlyga çykypdy. Iki ýyldan soň ýene-de Daşkendiň türmesine basylypdy. Ýöne SSSR-iň döwlet Howpsuzlygy ministriniň garamagynda geçirilen ýygnakda "Sowetlere garşıy guramalara degişli bolany sebäpli ony sürgün etmeli. Sürgün edilmek jezasyny ol Sowet Soýuzynyň çetki künjekleriniň birinde geçirmeli" diýip karar kabul edilipdi. Şondan soň Bektöre Krasnoýarsk ülkesiniň çola ýerdäki obalarynyň birine ugradylypdy.

1958-nji ýylда "Türkmen Azatlygy" diýlip atlandyrylan gurama "gatnaşyjylaryň" günäsizdigi subut edilip, olar aklanypdy, şol sanda Şewki Bektöre hem aklanypdy. Asly türk bolan Bektöre aklanan hatyny gowşurmak üçin baranlarynda, ony ol ýerden tapmandyrlar. Ol ondan iki ýyl ozal boşap, öz watanyna Türkiýä gidipdi. Onuň ol ýerden iki ýyl öň gitmeginiň hem sebäbi bardy. Ol döwlet syýasatyna maýyllyk aralaşan badyna öz işine adalatly garalmagyny haýış edip, dürli ýerlere hat yzyna hat ýazypdy. Belki, ýaşy bir çene ýetenden soň galan ömri sowetleriň sürgüninde çýürär öýdüp howatyr edendir, belki, ata watan, dogduk depe baradakyýatlamlar ony erkine goýan däldir. Eger şeýle bolsa onda onuň Ostap Benderden tapawudy diňe şol ýagdaý bolýardy.

"Türkmen Azatlygy" atly toslanylyp tapylan gurama zerarly tussag edilenleriň içinde özünde günä ýokdugy barada ilki dillenen Şewki Bektöredi. 1955-nji ýylyň sentýabr aýynda Krasnoýarsk ülkesinde oňa sorag edilende ol: "Derňew edilýän döwründe moral taýdan erbet silterlenenim sebäpli men ýüklenýän aýyplary boýnuma almaly boldum... Uzak wagtlap sorag edýärdiler, uky ýokdy, masgaralaýardylar, sögýärdiler, haýbat atýardylar, meniň aýalym hem tussag edildi diýlip habar berlenden soň men etmedik zadymy etdim diýmäge, bilmeyän zadymy bilyän diýmäge mejbur bolup, özüme ýöňkelýän günäleri

boýnuma almaly boldum. Aýalymyň hiç wagt tussag edilmändigini soňundan bilip galdym”[7]

Şewki Bektöräniň sesi hiç ýere ýetmejek ýaly bolsa-da, onuň sesini eşiden tapylypdy. Onuň sesini kimiň eşidip, oňa kimiň hemäyat edendigini subut edip biljek däl. Ýöne onuň özi bilen deň tussag edilen adamlardan iki ýyl öň aklanmagy hem oňa subutnama bolarmyka diýip pikir edýärin. Diýmek, beýle edibem boljak eken-dä? Hemmlere deň kanunda-da öwrümleriň boldugy-da... Bu söhbetimiň ahyrynda başdaky aýdan pikirimi gaýtalasym gelýär. Men onda käbir taryhy tipleri edebi obrazlar bilen deňeşdirmäge hakemyzyň bardygy, olaryň edebi eserlerde gaýtalanýandygy barada aýdypdym. Edebiyat durmuşyň aýnasydyr diýip, belki, şonuň üçin aýdylýandyr. Eger “Gylyç bilen bürgüdiň soýuzy” Ilf bilen Petrowyň döredijilik fantaziýasynyň önümi bolan bolsa “Türkmen Azatlygy” guramasy hem Staliniň hem-de onuň “gylyç göterijileriniň” döreden totalitar düzgüniniň toslap tapan närsesidi. Ostap Ibragimowic bilen Şewki Ablýakimowiciň ýekeje zat barada täleýleri deň gelenokdy. Ol hem bolsa, Ostap öz ajalyna ölmändi, ony ýaş wagty öldürildiler. Şewki bolsa diri galyp, altmyş sekiz ýaşyna ýetenden soň aoň lagerlerde uçran yzaly keselleriň ençemesini gerdeninde göterip, öz watynna tarap gidipdi.

---

[1] Şol ýerde, t 3, sah 236;

[2] Şol ýerde, t 2, sah 404-405;

[3] Şol ýerde, t 2, sah 382;

[4] Şol ýerde, t 5, sah 417;

[5] Şol ýerde, t 5, sah 426;

[6] Şol ýerde, t 2, sah 90;

[7] Şol ýerde, t 7, sah 30. Taryhy makalalar